

Založba Mladika iz Trsta je izdala poučno knjigo Bojana Pavletiča Prarealci iz Ulice Starega lazareta, ki odstira še eno malo poznano zgodbo iz povojnega Trsta: obnovo in ustanovitev novih slovenskih šol in politično vojno za njihovo ideologizacijo. Z revolucionarno logiko vse ali nič je tržaška levica takrat Slovincem naredila veliko škode.

Povojno šolstvo v Trstu

V spremni besedi je zgodovinar mag. Gorazd Bajc, poznavalec povojne tržaške problematike, Pavletičevi spominsko-dokumentarni pripovedi priznal objektivnost in dragocenost, kar glede na politično premoč "levice" v Trstu še danes ni nekaj samoumevnega. Povzemimo torej na kratko snov oziroma dogodke, ki jih opisuje knjiga. Primorska in seveda tudi Trst sta bila med vojno zaradi dvajsetletnega italijanskega raznarodovanja bolj dovezeta za komunistični "narodnoosvobodilni boj". Komunisti so bili tam previdni in niso prehiteli z ideološkim prevratom, ampak so se dobro zavedali, da morajo poudarjati nacionalno in osvobodilno politiko. Ker so se po italijanski kapitulaciji že na veliko pripravljali na povojno prevzem oblasti, so tudi na Primorskem leta 1944 začeli vzpostavljati nekatere državotvorne ustanove. Med njimi tudi šolstvo, kolikor je to bilo seveda v vojnih razmerah mogoče.

Toda po koncu vojne komunisti s svojo partizansko vojsko niso mogli iz svoje kože. Ko so zasedli Trst in Gorico, so vse sile namenili vzpostavljanju revolucionarnega režima. To pa je takrat pomenilo tudi množične aretacije in deportacije v fojbe. Italijani so seveda zagnali vik in krik in tudi Angleži in Američani tega početja niso hoteli mirno opazovati. Jugoslovanskim oblastem so dali ultimatum, da

partizanska vojska zapusti Tržaško in Gorisko, in ta je morala po 42 dneh vladavine to tudi storiti. S tem pa so nehali delovati tudi oblastni organi in med njimi šolstvo pod vodstvom Osvobodilne fronte. Primorska in Julijska krajina sta nato doživeli poseben status, ki je trajal celo desetletje.

"Ljudska demokracija"

Po odhodu jugoslovanske vojske je prišlo do (časne) razdelitve sporne območja na dve coni: na zahodnem delu je cona A s Trstom in Gorico dobila v upravo anglo-ameriška Zavezniška vojska uprava (ZVU), vzhodni del oziroma cona B je upravljala Vojska uprava Jugoslovanske armade (VUJA). 15. septembra 1947, po pariški mirovni konferenci, sta se obe coni precej zmanjšali, cona A je obsegala samo Tržaško, cona B pa Koprski okraj in del Hrvaške Istre. Sporno območje je povzročalo napete odnose, dokler ni bil 5. oktobra 1954 sprejet kompromisni memorandum o soglasju, ko sta Jugoslavija in Italija sprejeli obstoječo ozemelsko razdelitev; šele osimski sporazumi leta 1975 so mejo tudi formalno potrdili.

Obe upravi, jugoslovanska in zavezniška, sta se bistveno ločevali po sistemu upravljanja. Prva je v coni B nadaljevala s svojo "ljudsko oblastjo", druga pa je v coni A odpravila kratkotrajne pridobitve te "ljudske oblasti" in uvedla enak sistem kot na

drugih zasedenih območjih, to je sistem demokracije zahodnega tipa. Odpravili so "narodno zaščito", "ljudska sodišča", "narodnoosvobodilne odbore" in preklicali njihove odloke. Med drugim so zavezniški začeli organizirati šolski sistem, in sicer poleg italijanskega tudi slovenskega. Pogoje zaveznikov v zvezi z obnovo slovenskega šolstva so zagovorniki Osvobodilne fronte (projugoslovanski blok, ki ga je politično vodila tedaj precej enotna slovensko-italijanska levica) odločno zavrnili.

Vse ali nič

Toda "nesprejemljive" pogoje zaveznikov je sprejel del Slovencev, ki je nato tudi zasedel številna mesta profesorjev in učiteljev. Uprli so se na

vodilom levice, ki so bila: "Od ZVU je treba zahtevati vse, sicer je bolje, da ne sprejmemo ničesar." Ti "nepokorni" Slovenci so se zavedali odgovornosti, medtem ko je komuniste zanimala le oblast – in to ne kakršna koli, ampak absolutna oblast, pri takšni pa lahko javno delujejo le tisti ljudje, ki so takšni oblasti povsem podrejeni. Angleži in Američani so v pregretem lokalnem okolju, ki je poudarjeno odražalo svetovnega, ko se je svet delil na dva politično-ideološka bloka, bili pripravljene ponuditi Slovincem le nekaj pravic, in še te pod strogo določenimi pogoji, tudi zaradi močnega pritiska italijanskih nacionalistov in celo vladnih krogov v Rimu.

Tiste Slovence, ki so sprejeli pogoje zaveznikov, je levičarski projugoslovanski blok označil za izdajalce, sovražnike slovenskega naroda, za nekdanje belgardiste in domobrancelce, nekatere pa celo za vojne zločince. Ti Slovenci so bili lokalni nekomunisti, ki so se zavedali kočljivosti in pomembnosti trenutka, med njimi pa je bilo tudi precej političnih emigrantov, ki so se pred koncem vojne umaknili iz Slovenije in se ustavili v Trstu in Gorici oziroma v taboriščih v zaledju.

Dr. Srečko Baraga

Bojan Pavletič je zelo nazorno opisal takratne dogodke, saj jim je bil kot dijak na novo organiziranega tržaškega slovenskega šolstva sam priča in ce-

lo akter. Med drugim je poudaril pomen ameriškega kapetana Johna P. Simonija, referenta ZVU za šolstvo, ki je bil nenavadno naklonjen Slovincem. Imel je velike zasluge za uspešno organiziranje slovenskih šol v Trstu, zaradi česar ga je levica, kot je zapisal Bajc, "pretirano kritizirala".

Druga pomembna osebnost pri obnovi šolstva je bil dr. Srečko Baraga, ki je med vojno služboval v Ljubljani na prvi moški realni gimnaziji. V začetku je bil simpatizer uporništvu, toda zaradi revolucionarnega terorja se je leta 1943 postavil na protirevolucionarno stran. Januarja 1945 je odšel v Idrijo, kjer si je pod nemško okupacijo (!) prizadeval obnoviti slovensko šolstvo, ki je bilo prej več kot dvajset let italijansko. Po vojni je postal ravnatelj slovenske begunske gimnazije v Monigu. Baraga si je avgusta prizadeval, da bi begunsko gimnazijo preselili v Trst, vendar ZVU temu ni ugodila. 18. avgusta so mu podelili funkcijo strokovnega svetovalca za slovenske šole v Trstu. Pri izbiri so imeli srečno roko, saj je bil Baraga dober organizator. Ogrodje organiziranja šol so postali dr. Alfonz Čuk, dr. Anton Kacin, dr. Vinko Brumen, dr. Baragi pa je uspelo pridobiti prof. Alojzija Geržiniča, s katerim sta v treh tednih pripravila zakonski osnutek za slovenske šole, učne načrte in zbrala najnujnejše osebe. Decembra 1945 je tako na slovenskih srednjih šolah učilo 45 profesorjev, od tega jih je imelo 27 jugoslovansko državljanstvo, 12 med njimi pa je bilo med vojno domobrancelcev.

Revolucionarni besednjak

Dr. Srečko Baraga je bil pod neusmiljenim udarom levice in kleve tam so naselili tudi zavezniški, ki so mu formalno podelili le status svetovalca za slovenske šole v Trstu, čeprav je kandidiral za okrožnega šolskega nadzornika. Toda neusmiljeni in sistematični napadi niso prihajali samo s strani tržaške levice, ampak so jim pomagali tudi v Ljubljani. Barago so februarja 1946 na montiranem političnem procesu "zaradi kolaboracionizma" obsodili celo na smrt, s čimer so dali svojim ljudem v Trstu v roke zelo močan "argument", s katerim so ti potem napadali dr. Barago.

Tu je pravzaprav edina slaba stran knjige, saj avtor še danes precej ne-

kritično prevzema oziroma ponavlja takratni revolucionarni besednjak oziroma oznake, kot so kolaboracionist, "zavzeti sodelavci okupatorja", pri nekem dijaku pa je celo zapisal, da je bil "morda celo ustaško nastrojen", in to samo zato, ker je ob nekih demonstracijah vrgel črnilo v rdečo zvezdo na zastavi. K sreči je v knjigi tega malo, čeprav je zelo moteče, veliko več pa je zelo informativnih opisov zelo burnega dogajanja prvega šolskega leta novih slovenskih šol v Trstu.

Priznanje "kolaboracionistom"

Pavletič je bil do dr. Barage tudi pošten in je zapisal: "Kljub vsemu je treba priznati, da je imel Baraga za obnavljanje slovenskega šolstva v naših krajih tudi pomembne zasluge. Bil je izvrsten organizator, prizadeven, samozavesten in poln delovne energije. Slovensko šolo je v svojih odnosih z zavezniški neustrašno branil, zlasti pa v stikih z italijanskimi šolskimi oblastmi v Trstu, ki so ji s pravo protislovensko ihto zahrbtno in prevejano stregle po življenju, kjerkoli so le mogle. Zato ni čudno, če se je tržaško šolsko skrbništvo 19. 9. 1947 tudi uradno pritožilo pri zavezniških predstavnikih in ga ob-

tožilo raznih bolj ali manj namišljenih nepravilnosti. Bilo je očitno, da so se ga skušali znebiti, saj je bil v njihovih prizadevanjih za uničenje slovenske šole hudo moteč element. Napadi nanj in na njegovo delo so se vrstili tudi v italijanskem tisku /.../, kjer so se posluževali tudi nizkih udarcev in mu pri tem delali hudo krivico, saj ni delal nič drugega, kot branil slovensko šolo pred nebrzdanim italijanskim šovinizmom. Zato ni pretirano, če rečemo, da bi v okoliščinah, kakršne so pač bile, slovenska šola brez Barage dobila drugačen začetni brez, saj so se zavezniški vedno bolj nagibali k upoštevanju italijanskih argumentov in vedno manj slovenskih. Morda ni preveč tvegano reči, da bi brez tega kontroverznega šolnika slovenska šola tudi danes ne bila taka, kakršna je." Nedvomno poštene besede. Na Baragov predlog so zavezniški ustanovili 6 slovenskih srednjih šol, 4 nižje strokovne šole, vse osnovne šole, poseben učiteljski tečaj v Gorici in hrvaške šole v puljskem okrožju. Tako je bilo vsaj v grobem rešeno vprašanje slovenskih šol v Trstu. Če bi prevladala komunistična politika, bi to bilo za slovensko manjšino pogubno, saj bi pomenilo

izgubo številnih priložnosti za dosego pomembnih narodnih pravic, italijanska stran pa bi si s slovenskim "bojkotom" medtem popolnoma opomogla in spet zasedla položaje, ki jih je s koncem vojne izgubila.

Dijaki proti profesorjem

Dr. Barage pa ni napadal samo italijanski tisk, neprimerno hujših, dobesedno uničujočih napadov je bil deležen s strani levičarskega tržaškega tiska. Tržaški komunisti se niso zadovoljili le z verbalnimi diskreditacijami. Na okrožnega šolskega nadzornika za višje šole prof. Mizerita, ki je bil prav tako nekomunist, so "neznanči" oziroma oznovski atentatorji v neposredni bližini gimnazije naredili celo atentat in ga s strelnim orožjem hudo ranili. Dr. Barago bi ubili takoj (tega avtor knjige ni zapisal), če ne bi imel ob sebi stalne zavezniške straže. Ozna oziroma po marcu 1946 Udba je takrat ubila ali ugrabila v Trstu kar nekaj zavednih Slovencev. Če si je dr. Baraga želel rešiti življenje, mu ni preostalo drugega, kot da je že na začetku leta 1948 Trst zapustil in – emigriral v Argentino.

Zelo dragoceni so obširni opisi izpadov nekaterih dijakov proti svojim "domobranskim" profesorjem, predvsem pa večdnevni demonstraciji, ki jih je formalno vzpodbudil obisk zavezniške razmejnitvene komisije. Med demonstracijami februarja 1946 so vso šolo popisali z gesli, kot je bilo na primer "Smrt Baragi". Zavezniška šolska uprava je morala zagroziti z zaprtjem slovenskih šol in jih v nekem trenutku celo zapreti, dokler niso levičarski politiki, ki so ves čas iz ozadja vplivali na dijake, še posebej na nekatere med njimi, popustili.

Bojan Pavletič je napisal zelo berljivo knjigo. Besedilo ni preobširno in se ne spušča v prevelike podrobnosti. Prepleteno je tudi z osebni spomini in opisi realnega življenja v prvi slovenski realni gimnaziji v Trstu. Razen omenjenega predsodaka z očitki kolaborantstva, za katere danes velja, da so glede na dejansko medvojno dogajanje v osrednji Sloveniji med vojno in revolucijo nekorektni in so plod silne indoktrinacije, je Pavletičeva knjiga velik prispevek k objektivnejšemu pristopu do povojnega dogajanja na Tržaškem.

Ivo Žajdela

Marca 1946 so se dijaki slovenskih šol v Trstu "bojevali" tudi z zastavami.

Zgradba v Ulici Starega lazareta, kjer je po vojni potekal pouk na prvi realni gimnaziji v Trstu

Dr. Srečko Baraga